

TÜRKOLOJİ MƏRKƏZLƏR
ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ ЦЕНТРЫ
TURKOLOGICAL CENTRES

AHMET BİCAN ERCİLASUN (Türkiye)*

SİBİRYA VE KAFKASLARDA TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Özet

Makalede Sibiryada ve Kafkaslarda Türkoloji araştırmalarından bahs ediliyor. Türkolojinin yurt dışındaki tarihi üç döneme ayrılıyor. Birinci dönem 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk otuz yılını, ikinci dönem 1940-1990 arası, üçüncü dönem 1990 sonrası. Türkiyedeki çalışmalar da 1990 öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yazımızda yukarıda belirttiğimiz konular hakkında bilgi vermeğe çalışacağız.

Anahtar kelimeler: *Türkoloji, Kafkaslar, Sibiryaya, Türkiye, türkoloji çalışmaları.*

Araştırmaların yurt dışındaki tarihini üç döneme ayırmak mümkündür: 1) 19.yüzyıl ve 20.yüzyılın ilk otuz yılı, 2) 1940-1990 arası, 3) 1990 sonrası. Türkiye'deki çalışmalar da 1990 öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılmalıdır.

Konuya Sibiryaya'dan başlamak istiyorum.

Böhtlingk'in 1848-1851'de Yakutça üzerine yaptığı çalışma öncüdür. Gramer yanında metin ve sözlük de ihtiva eden bu çalışma sonraki araştırmalara örnek olmuştur.

Radloff'un derlemelerininin 1866 ve 1868'deki ilk iki cildi Güney Sibiryaya ağızları üzerindedir. Katanov tarafından hazırlanan ve 1907'de basılan 9.ciltte de Güney Sibiryaya ağızlarından Tıva, Hakas ve Karagas ağızlarına ait metinler yer alır. Radloff'un 1893-1911 arasında yayımlanan ünlü sözlüğü, Güney Sibiryaya ağızları için hâlâ vazgeçilmezdir.

Bir diğer öncü isim bir misyoner olan Verbitskiy'dir. Onun çalışmaları Altayca üzerinde yoğunlaşır. 1869'da Altay dilinin gramerini, 1870'te Altay ve Aladağ ağızlarınınin sözlüğünü neşreder.

Yakutça sözlük konusunda öncü isim Piekarski'dir. Onun üç cilt hâlindeki sözlüğü 1917, 1927 ve 1930'da Leningrad'da yayımlanmıştır.

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Emekli Öğretim Üyesi, Prof. Dr. E-mail: bercilasun@gmail.com

Castren'in ölümünden sonra, 1857'de yayımlanan Koybal ve Karagas ağzlarıyla ilgili denemesi de ilk çalışmalardandır. Yastremskiy'nin 1900'deki Yakut gramerini ve Németh'in 1914'teki Yakutçanın fonetiğiyle ilgili çalışmasını da unutmamak gerekir.

Sibirya folkloru ve halk edebiyatı ürünleri de yine öncü isimler tarafından araştırılmıştır. Yukarıda zikredilen çalışmaların birçoğunda halk edebiyatı ürünleri olmakla birlikte halk bilimi ve halk edebiyatı konusunda Radloff'un Sibirya'dan (1884) adlı eseri ile Piekarski'nin Yakut halk edebiyatı örnekleriyle ilgili eserini (1907-1918) ayrıca belirtmek gerekir.

Bilindiği üzere runik harfli metinlerin önemli bir kısmı Güney Sibirya'da bulunmuştur. Henüz yazı çözülmeyen yapılan ilk çalışmalar Petro dönemine kadar gider. Rus çarı Petro bir yandan Rus Bilimler Akademisi'ni kurmuş, bir yandan da ilk Sibirya araştırmalarını başlatmıştır. Bölgede Saha araştırması yapan ilk isimler Messerschmidt ve yardımcısı Strahlenberg'dir. 1720'lerde ancak akademi bültenlerinde yer alan ve büyük ölçüde akademide saklanan Messerschmidt'in notları ancak 1960'larda Berlin'da yayımlanma imkânı bulabilmiştir. Strahlenberg'in 1730'daki meşhur eseri ise Güney Sibirya'daki iki runik yazıtı bilim dünyasına tanıtmıştır.

Pallas, Spasskiy gibi seyyahların ve bazı bölge insanların bulduğu yazıtlardan sonra Finliler 1888'de bölgeye Aspelin başkanlığında bir heyet gönderir. Heyet hem yeni yazıtlar bulur, hem de önceden bulunanların kaliteli resimlerini çeker. İlmî gezinin sonuçları 1889'da yayımlanır; bu yayındaki Yenisey yazıtlarının toplamı 32'dir.

Runik yazı çözüldükten sonra Yenisey yazıtlarını 1890'larda ilk yayımlayan da Radloff olur.

1940-1990 yılları arasındaki çalışmalar Sovyet dönemi için karakteristiktir. Yeni oluşturulmaya başlanan yazı dilleri için sözlükler ve gramerler hazırlamak gerekmektedir. Bu amaçla yerli araştırmacılar da yetiştirilmiştir. 1940'larda Dîrenkova'nın araştırmaları öne çıkar. O bir yandan Şor folkloru çalışmasını neşrederken diğer yandan Altay, Şor ve Hakas yazı dillerinin gramerini yayımlar. Yakut yazı dili için ise L.N. Haritonov'un eseri (1947) önemlidir. Haritonov 1950'lerde de yayımlarına devam eder ve Yakutçanın morfolojisi ile fiil tipleri üzerindeki çalışmalarını bastırır. Morfolojiyle ilgili eseri Yakutçadır.

Yakutça üzerinde çalışan diğer bir isim Ubryatova'dır. O daha çok Yakutçanın tarihi ve sentaksı üzerinde durmuştur.

Güney Sibirya Türklerinin tarihiyle ilgili araştırmalar Potapov'a aittir. Onun Şor, Hakas, Altay, Tıva Türklerinin tarihiyle ilgili çalışmaları 1936-1969 yılları arasında basılır.

1940 ve 1950'lerdeki sözlükçülük çalışmalarında Baskakov öne çıkar. Altayca-Rusça, Hakasça-Rusça sözlüklerde yerli meslektaşlarıyla birlikte çalışır. Baskakov, Tuba ve Kumandı ağzları üzerinde de çalışmıştır. 1975'teki Hakas gramerinin redaktörlüğünü de yapar.

Tuva gramerinin önemli isimleri İshakov ile Palmbah'tır. Onların ünlü Tuva dili grameri 1961'de yayımlanır. 1968'deki Tuvaca-Rusça sözlüğün

redaktörü Tenişev'dir. Rassadin'in Tofacanın fonetiği ve söz varlığı eseri de 1971'de basılmıştır.

Piekarski'den yıllar sonra, 1972'de çıkan Yakutça-Rusça sözlüğün yazarı Slepstova'dır. 1982'de yayımlanan ve çağdaş Yakutçanın fonetiği ve morfolojisini içine alan diğer bir eser Korkina, Ubryatova, Haritonov ve Petrov tarafından hazırlanmıştır.

Yenisey Runik metinleri üzerindeki çalışmalarda 1950'lerde Malov ile Batmanov'un, 1980'lerde Vasilyev'in eserleri öne çıkar. Hakas bölgesindeki yazıtlar 1970'te Subrakova ile Batmanov tarafından Hakasça olarak neşredilir.

1990'da başlayan üçüncü dönemdeki araştırmacılar, Sovyet döneminin ünlü gramercileri ve sözlükçüleri tarafından yetiştirilmiştir; fakat artık kendi kendilerine çalışmak ve daha yerli ürünler ortaya koymak durumunda kalmışlardır. Bu dönemde Altayca için Tıdikova ile Tıbıkova, Tıvaca için Sat, Sahaca için Petrova ve İzbekova'nın eserleri önemlidir.

1990'lardan sonra Rusya dışından iki araştırmacının eserlerini de burada zikretmemiz gerekir. Stachowski'nin Krakow'da yayımlanan Dolganca Sözlüğü (1993) ve Mehmet Ölmez'in Wiesbaden'de yayımlanan Tuvacanın Sözvarlığı.

Tıva folkloru ve tarihi için Lopsan'ın 1990'lardaki çalışmaları, Hakas folkloru için de Butanayev'in 2000'lerdeki çalışmaları önemlidir.

1990'dan sonra Güney Sibiryա runik metinleri için iki isim öne çıkar: Kızlasov (1994) ve Kormuşın (1997).

Türkiye'deki çalışmalara gelince.

Türkiye'de 1990'dan önce Sibiryա üzerindeki çalışmalar çok azdır; Neredeyse Abdülkadir İnan'ın şamanlık ve folklor üzerindeki çalışmaları sınırlıdır. Onun "Tarihte ve Bugün Şamanizm" kitabının ilk baskısı 1945 tarihlidir. Çok rağbet gören eserin baskı sayısı onu geçmiştir. İnan'ın Sibiryա folkloru ile ilgili birçok incelemesi de 1987'da yayımlanan Makaleler ve İncelemeler kitabında bir araya getirilmiştir. Osman F. Sertkaya tarafından hazırlanıp 1994'te yayımlanan Reşid R. Arat'ın Güney Sibiryա Türkçesi Metinleri aslında eski bir çalışmadır.

1990'dan sonra bütün Türk dünyası araştırmalarında olduğu gibi Sibiryա araştırmalarında da ciddi bir artış görülür. Saha (Yakut) Türkçesi grameri (1994) üzerinde Fatih Kirişçioğlu öne çıkan isimdir. Kirişçioğlu 2007'de Saha Türklerinin atasözlerini de yayımlamıştır. İki meslektaşıyla birlikte Saha halk edebiyatı örneklerini 1996'da yayımlamıştır. Yakut destan geleneği üzerine Metin Ergun tarafından yapılmış bir çalışma 2013'te yayımlanmıştır.

Tıva çalışmalarında öne çıkan isim Ekrem Arıkoğlu'dur. Onun Klara Kuular ile birlikte hazırladığı Tuva Türkçesi sözlüğü 2003'te yayımlanmıştır. Arıkoğlu, Borbaanay ile birlikte Tuva destanlarını da yayımlamıştır (2007). Metin Ergun ile Mehmet Aça'nın hazırladığı Tıva Kahramanlık Destanları (2004, 2005) iki cilttir.

Ekrem Arıkoğlu Hakas çalışmalarında da öne çıkar. Onun Örneklili Hakasça-Türkçe Sözlük'ü 2005'te yayımlanmıştır. Hakas Destanları ile ilgili ilk

yayınlarından biri de Arıkoğlu'na aittir (2007). Hakaşça üzerinde Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin ile arkadaşlarının sözlük ve destan çalışmaları da 2007 tarihini taşır. Hakas destanları üzerinde çalışan diğer isimler Han Orba – Hakan Aktaş (2011) ve Gülsüm Killi Yılmaz'dır (2013). Fatma Özkan da Altın Arığ destanı üzerinde çalışmıştır (1997). Hakaşlara ait Huban Arığ destanı da (2006) Timur Davletov tarafından yayımlanmıştır.

Tofa Türkçesi üzerindeki tek çalışma Ali Ilgın'a aittir (2015).

Şükrü Halûk Akalın'ın birer meslektaşıyla birlikte hazırladığı Şor Sözlüğü (1995) ile Teleüt Ağzı Sözlüğü (2000) daha küçük çalışmalardır. Şor Kahramanlık Destanları (2006) ise Metin Ergun tarafından hazırlanmıştır.

Altay Türkçesi çalışmalarında Figen Güner Dilek, destan ve masal çalışmalarında İbrahim Dilek öne çıkar. Figen Güner Dilek'in Altay Türkçesi Ağzları hayli geç basılır (2015). İbrahim Dilek'in Altay destanlarıyla ilgili çalışmaları 2002, 2007 yıllarında çıkar. 2007'de Altay Masalları da yayımlanır. Emine Gürsoy Naskali ile Muvaffak Duranlı'nın yayımladığı Altayca-Türkçe Sözlük (1999), Baskakov ile Toşçakova'nın eserinin zenginleştirilmiş biçimidir. Eyüp Bacanlı'nın eseri (2014), Altayca üzerinde bir dil bilimi çalışmasıdır.

Kafkaslarda Türkoloji araştırmaları, Kuzey Kafkas Türk boyları ile Azerbaycan üzerindeki çalışmaları içine almaktadır. Bu bölümde Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan ayrı ayrı olmak üzere önce yurt dışındaki, sonra Türkiye'deki çalışmaları ele alacağım.

Kuzey Kafkasya Türklerine ait 1940 öncesi çalışmalar çok azdır: Macar Türkologları Németh (1911) ile Pröhle'nin (1914-1915) Kumuk ve Balkar çalışmaları ilk araştırmalar olarak zikredilebilir.

1940'ta Baskakov'un Nogay dili ve diyalektleri, Filonenko'nun Balkar yazı dilinin fonetik ve morfolojisi yayımlanır. Baskakov'un redaktörlüğünde hazırlanan Nogayca-Ruşça sözlüğün tarihi 1963'tür. Appayev ve meslektaşlarının Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası 1966'da Nalçik'te, Bayramkul-orusbıy'in Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası 1970'te Çerkessk'te yayımlanır. Baskakov'un Nogay dili grameri de Çerkessk'te yayımlanır (1973). Nogaycanın deyimler sözlüğü ise 1991'de Şihmurzayev tarafından neşredilmiştir.

Kuzey Kafkas Türkçeleri üzerindeki çalışmalar Türkiye'de yine 1990'dan sonradır.

Kumuk Türkçesi konusunda öne çıkan isim Çetin Pekacar'dır. Onun Kumuk Türklerinin atasözleri 2006'da, Kumuk Türkçesi Sözlüğü 2011'de yayımlanır. Kumuk atasözleri ve deyimleri üzerine bir çalışma da Rıdvan Öztürk ve Osman Uyanık tarafından 2006'da Konya'da bastırılmıştır. Osman Uyanık'ın Erol Öztürk'le birlikte hazırladığı eser (2006) bir Kumuk şairi hakkındadır.

Karaçay-Malkarlar üzerindeki çalışmalarda öne çıkan isim Ufuk Tavkul'dur. Tavkul'un ilk çalışması, Karaçay-Malkar Türklerinin sosyo-ekonomik yapısı üzerindedir (1993). Sonra sırasıyla sözlük (2000), atasözleri (2001) ve destanlar (2004, 2011) üzerindeki çalışmaları yayımlanır. Tülay Çulha'nın 2006'da yayımlanan eseri Karaçaycanın Kısa Söz Varlığı'dır. Adilhan Adiloğlu'nun 2005'te yayımlanan kitapları Karaçay-Malkarlar ve edebiyatları üzerinedir.

Nogaycanın öne çıkan ismi Dilek Ergönenç Akbaba'dır. Akbaba'nın grameri 2009'da, tasvir fiilleriyle ilgili karşılaştırmalı çalışması 2011'de neşredilmiştir. Nogay destanları ise İsmail Doğan-Nesrin Güllüdağ tarafından hazırlanmıştır (2014).

Azerbaycan üzerindeki çalışmalar bir bildirin değil birçok bildirin konusu olacak kadar fazladır. Yine de konuyu dil ile sınırlı tutarak bir icmal yapmaya çalışacağım.

Karl Foy'un 1903-1904'teki Azerbaycan Türkçesi çalışmalarını öncü olarak kabul edebiliriz. 1950'den sonra Azerbaycan'da pek çok dil çalışması vardır. 1950 ve 1960'larda öne çıkan isimler R.Rüstemov, M. Şireliyev ve A. Ahundov'dur. R. Rüstemov ile M.Şireliyev çağdaş Azerbaycan edebî dili ve ağızları üzerinde yoğunlaşmışlardır. Ahundov ise laboratuvar çalışmalarına ağırlık vermiş, fonetik ve fonemler sistemi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Sözlükçülük konusunda 1960 ve 1970'lerde öne çıkan isim A. Orucov'dur. Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti'nin ilk cildi onun redaktörlüğünde çıkar (1966). İkinci ciltte (1980) A. Abdullayev, Rehimzade ve Helifezade de yer alır. Üçüncü (1983) ve dördüncü (1987) ciltte Abdullayev, Orucov, Rehimzade bulunur. 1990'larda Hesenov da söz varlığı ve sözlükçülük üzerinde çalışmıştır.

Çağdaş Azerbaycan edebî dili konusunda 1970 ve 1980'lerde öne çıkan isimler M. Şireliyev, A. Demirçizade, M. Hüseyinzade, Z. Budagova, S. Cafërov, E. Abdullayev ve Gurbanov'dur.

1990'da çıkan Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası, Azerbaycan dilciliğinin en önemli başarılarından biridir.

Azerbaycan ve Türk dilinin tarihî dönemleri ve metinleri üzerindeki çalışmalar 1970'ten sonra yoğunlaşmıştır. Bu alanda eser veren başlıca isimleri sadece saymakla yetinelim: H. Araslı, A. Demirçizade, F. Zeynalov, S. Elizade, Ş. Cemşidov, V. Aslanov, E. Şükürlü, E. Recebov, T. Hacıyev, N. Huduyev, E. Amanoğlu.

T. Hacıyev'in çalışmaları edebî dilin 20. asır evvelerindeki gelişmesiyle ilgilidir. Üslup konuları üzerinde de önemli çalışmaları vardır.

A. Memmedov, F. Celilov, K.V. Nerimanoglu, K. Abdulla ve M. Musaoğlu nesliyle bu bahse son verebiliriz. Rahmetli A. Memmedov son yıllarında Türkçe-Sümerce ilişkileri üzerinde durmaktaydı. Azerbaycan Türkçesinin morfo-fonolojisi üzerindeki çalışmasından sonra F. Celilov da eski medeni-

yetlerin dili (Sümer ve Etrüsk) ile Türkçe arasındaki ilişkilere eğilmiştir. K.V. Nerimanoglu'nun çalışmaları üslup üzerinde yoğunlaşmıştır. Kemal Abdulla ise dil ve edebiyatın mitolojik katmanlarına doğru yol almaktadır. Mehman Musaoğlu'nun çalışmaları söz terkibi ve cümle üzerinde yoğunlaşmıştır.

Türkiye'deki Azerbaycan çalışmalarının öncüleri, Azerbaycan Kültür Demeği etrafında toplanan Mehmet Emin Resulzade, Abdülvahap Yurtsever, Mirza Bala ve Ahmet Caferoğlu'dur.

Muharrem Ergin'in Dede Korkut Kitabı I-II (1958, 1963) ve Azeri Türkçesi (1971), ilk ilmi dil çalışmalarıdır. Olcay-Ercilasun-Aslan'ın Arpaçay Köylerinden Derlemeler'i (1976) ile Ercilasun'un Kars İli Ağızları (1983), Azerbaycan diyalektlerinin Türkiye uzantılarını ele alır. Türkiye'deki Dede Korkut çalışmaları Orhan Şaik ve Muharrem Ergin'den sonra büyük bir yoğunlukla devam etmektedir.

Azerbaycan edebiyatı üzerindeki çalışmaların en önemli ismi Yavuz Akpınar'dır. Mirza Fethali Ahundzade ile başlayan çalışmaları N. Hezri ve B. Vahabzade ile devam etmiştir. Akpınar'ın 1994'te çıkan Azeri Edebiyatı Araştırmaları bu konudaki pek çok makalesini bir araya getirmiştir.

Sözlükçülük konusunda Türkiye'de öne çıkan isim Seyfettin Altaylı'dır. Onun iki ciltlik sözlüğü 1994'te yayımlanmıştır. Bu sözlüğün bir hayli genişletilmiş biçimi de şu anda baskıdadır. Yaşar Akdoğan da sözlük alanında eser vermiş diğer bir araştırmacıdır.

Azerbaycan edebiyatı, folkloru üzerinde çalışan diğer isimler şunlardır: Dursun Yıldırım, Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Esma Şimşek, Zeynelâbidin Makas, Yusuf Gedikli.

1990'dan sonra Türkiye'deki çalışmaların artmasının sebebi, Türk Dil Kurumu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı gibi kuruluşların çalışmalarını Türk dünyası üzerine yoğunlaştırmalarıdır. 1990'dan sonra ortaya çıkan şartlar, karşılıklı gidip gelmeleri mümkün hâle getirmiş ve genç Türkologların yakın uzak Türk ülkelerinde saha araştırmaları yapmalarına imkân vermiştir. Üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümleriyle Sosyal Bilimler Enstitüleri Türk dünyasına daha fazla yönelirken yeni kurulan Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri de doğrudan Türk dünyası konusu üzerinde yoğunlaşmıştır. Böylece pek çok Türkolog yüksek lisans ve doktora tezlerini Türk dünyasının dil, edebiyat ve folkloru üzerinde yapabilmıştır. Destan yayınlarındaki yoğunluk da dikkatinizi çekmiş olmalıdır. Bunun sebebi Türk Dil Kurumu'nda Fikret Türkmen'in yürüttüğü destan projesidir. Ekte yer alan destan yayınlarının büyük çoğunluğu bu projenin ürünüdür.

Sibirya: Gramerler ve Ağız Çalışmaları

Otto von Böhtlingk, Über die Sprache der Jakuten. Grammatik, Text und Wörterbuch I-II St. Petersburg, 1848-1851.

Matias Aleksanteri Castrén, Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus den tatarischen Mundarten des minussinischen Kreises, St. Petersburg, 1857.

Wilhelm Radloff, Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens - Die Dialecte des eigentlichen Altai: der Altaier, Teleuten, Lebed-Tataren, Schoren und Sojonen-St. Petersburg, 1866.

Wilhelm Radloff, Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens - Die Abakan-Dialecte [der Sagaische, Koibalische, Katschinzische]-, St. Petersburg, 1868.

Василий Иванович Вербицкий. Грамматика алтайского языка. Казань, 1869 (в соавторстве с Макарием Невским и Н. Ильминским).

Сергей Ястремский. Грамматика якутского языка. Иркутск, 1900.

Николай Федорович Катанов. Опыт исследования урянхайского языка с указанием главнейших родственных отношений его к другим языкам тюркского корня. Казань, 1903.

Николай Федорович Катанов. Наречия урянхайцев, абаканских татар и карагасов. (В кн. Образцы народной литературы тюркских племен, изданные В.Радловым. Часть IX). Спб., 1907.

Wilhelm Radloff, Die jakutische Sprache, St. Petersburg, 1908.

Gyula Németh, "Az özjakut hangtan alapjai", NyK XLIII (1914), s. 276-326, 448-476). (Yakutçanın fonetiği hk.)

Надежда Петровна Дыренкова. Грамматика ойротского языка. Москва-Ленинград, 1940.

Надежда Петровна Дыренкова. Грамматика шорского языка. Москва-Ленинград, 1941.

Надежда Петровна Дыренкова. Грамматика хакасского языка. Абакан, 1948.

Л.Н.Харитонов. Современный якутский язык. Якутск, 1947.

Елизавета Ивановна Убрятова. Очерк истории изучения якутского языка. Якутск, 1945.

Елизавета Ивановна Убрятова. Исследования по синтаксису якутского языка. I, Москва – Ленинград, 1950; II, Новосибирск, 1976.

L.N.Харитонов. Саха tulin grammatikata – Morfologiya, Yakutsk, 1951.

Л.Н.Харитонов. Типы глагольной основы в якутском языке. Москва-Ленинград, 1954.

Николай Александрович Баскаков. Диалекты алтайского языка, 1956.

Николай Александрович Баскаков. Алтайский язык, 1958.

Ф.Г.Исхаков. Тувинский язык. Москва – Ленинград, 1957.

Елизавета Ивановна Убрятова. Опыт сравнительного изучения фонетических особенностей языка населения некоторых районов Якутской АССР. Москва, 1960.

Л.Н.Харитонов. Формы глагольного вида в якутском языке. Москва-Ленинград, 1960.

Stanislaw Kaluzinski, Mongolische Elemente in den jakutischen Sprache, Varşova, 1961.

Ф.Г.Исхаков, А.А.Пальмбах. Грамматика тувинского языка. Москва, 1961.

Н.А.Баскаков. Диалект черневых татар (туба-кижи). Москва, 1966.

Н.А.Баскаков. Диалект кумандинцев (куманды-кижи). Москва, 1972.

В.И.Рассадин. Фонетика и лексика тофаларского языка. Улан-Уде, 1971.

Н.А.Баскаков (редактор). Грамматика хакасского языка. Москва, 1975.

Е.И.Коркина, Е.И.Убрятова, Л.Н.Харитонов, Н.Е.Петров. Грамматика современного якутского языка – фонетика и морфология. Москва, 1982.

Н.Н.Тыдыкова. Субстантивно-адъективные формы в алтайском языке. Ленинград, 1990.

А.Т.Тыбыкова. По синтаксису алтайского языка. Новосибирск, 1991.

Т.И.Петрова, Л.К.Избекова. Саха тыла. Якутск, 1994.

Ş.Ç.Sat. Tuva dialektologiya, Kızıl, 1997.

Sibirya: Sözlükler

Василий Иванович Вербицкий. Словарь алтайского и аладагского наречий тюркского языка. Казань, 1870.

В.В.Радлов, Опыт словаря тюркских наречий, I-IV. С.-Петербург, 1893-1911.

Пекарский Э.К.Словарь якутского языка. I – Петроград, 1917, II – Ленинград, 1927, III – Ленинград, 1930.

Н.А.Баскаков, Т.М.Тошчакова. Ойротско-русский словарь. 1947.

Н.А.Баскаков, А.И.Инкижекова-Грекул. Хакасско-русский словарь. Москва, 1953.

Э.Р.Тенишев (редактор). Тувинско-русский словарь. Москва, 1968.

П.А.Слепцова. Якутско-русский словарь. Москва, 1972.

Marek Stachowski, Dolganischer Wortschatz, Krakow, 1993.

Mehmet Ölmez, Tuvacanın Sözcüğü – Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle, Wiesbaden, 2007.

Sibirya: Runik Yazıtlar

Daniel Gottlieb Messerschmidt, Forschungen durch Sibirien 1720-1727, I: Berlin 1962, II: Berlin 1964, III: Berlin 1966, IV: Berlin, 1968.

Philip J.von Strahlenberg, Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia, Stockholm, 1730.

Г.И.Спаский. «Древности Сибири». Сибирский Вестник. 1818 (I: с. 67-85, II: с. 147-177, VII: с. 1-28).

Johan R. Aspelin, Inscriptions de l'Îenissei recueillies et publiées par la société finlandaise d'archéologie, Helsinki, 1889.

А.Н. Берштам. Социально-экономический строй орхоно-енисейских тюрок VI-VIII веков. Москва-Ленинград, 1946.

С.Е.Малов. Енисейская письменность тюрок. Тексты и переводы. Москва-Ленинград, 1952.

И.А.Батманов. Язык енисейских памятников древнетюркской письменности. Фрунзе, 1959.

В.М.Насилов. Язык орхоно-енисейских памятников. Москва, 1960.

Subrakova – Batmanov, *Хакасиyanıң purunğı piçikleri*, Abakan, 1970.

Д.Васильев. Корпус тюркских рунических памятников бассейна Енисея. Ленинград, 1983.

И.Л.Кызласов. Древняя письменность саяно-алтайских тюрок. Москва, 1994.

И.В.Кормушин. Тюркские енисейские эпитафии. Москва, 1997.

Sibirya: Folklor, Edebiyat, Tarih vb.

Wilhelm Radloff, *Aus Sibirien I-II*, Leipzig 1884.

Пекарский Э.К.Образы народной литературы якутов. 1907-1918.

Н.П.Дыренкова. Шорский фольклор. Москва-Ленинград, 1940.

Л.П.Потапов. Очерки по истории Шории. 1936.

Л.П.Потапов. Этнический состав сагайцев. 1947.

Л.П.Потапов. Краткие очерки истории и этнографии хакасов (XVII-XIX вв.). 1952

Л.П.Потапов. Очерки по истории алтайцев. 1953.

Л.П.Потапов. Очерки народного быта тувинцев. 1969.

М.Б.Кенин-Лопсан. Магия тувинских шаманов. Кызыл, 1993.

М.Б.Кенин-Лопсан, *Tuva çonnuñ burungu ujurları*, Kızıl 1994.

Н.Н.Суразаков. Алтайская литература. Горно-Алтайск, 1995.

В.Я.Бутанаев. Хакасский исторический фольклор. Абакан, 2001.

В.Я.Бутанаев. *Enesay Kırgızları (folklor sana tarih)*, Bişkek, 2002. (Türkiye Türkçesi: Yenisey Kırgızları – Folklor ve Tarih, aktaran: Yaşar Gümüş, İstanbul 2007).

В.Я.Бутанаев. Бурханизм тюрок Саяно-Алтая. Абакан, 2003.

Kafkaslar: Gramer ve Ağız Çalışmaları*

Karl Foy, “Azerbaycanische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen, MSOS VI (1903), s. 126-193; MSOS VII (1904).

Gyula Németh, “Kumük és balkár szójegyzék”, KSZ XII (1911).

Gyula Németh, “Proben der kumükischen Volksdichtung”, KSZ XII (1911). KSz XIII (1912).

* Bu bölümle aşağıdaki bölümde, Azerbaycan Türkçesiyle ilgili çalışmaların tamamı alınmamış, sadece seçme yapılmıştır.

Vilmos Pröhle, "Balkarizche Studien", KSZ XV (1914-1915). KSz XVI (1915-1916).

H.A. Баскаков. Ногайский язык и его диалекты. М.-Л., 1940.

В.И. Филоненко. Грамматика балкарского языка. Фонетика и морфология. Нальчик, 1940.

Rüstəmov R.Ə. Azərbaycan dilinin Muğan qrupu şivələri. Bakı, 1955.

Rüstəmov R.Ə. Z.İ. Budaqova. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Bakı, 1960.

Rüstəmov R.Ə. Quba dialekti. Bakı, 1961.

Axundov A. Azərbaycan dilinin fonemler sistemi. Bakı, 1962.

Mirzəzadə H. Azərbaycan dilinin tarixi morfolojiyası. Bakı, 1962.

Rüstəmov R.Ə., Azərbaycan dili dialekt və şivələrində fe'l. Bakı, 1965.

Appayev A.M.vd., Karaçay-Malkar Tilni Qrammatikası, Nalçık, 1966.

Rüstəmov R.Ə., M.Ş.Şirəliyev. Azərbaycan dilinin Qərb qrupu dialekt və şivələri. Bakı, 1967.

Şirəliyev M.Ş. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı, 1967.

İslamov M.İ. Azərbaycan dilinin Nuxa dialekti. Bakı, 1968.

Şirəliyev M.Ş. Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu dialekt və şivələri. Bakı, 1962.

Bayramkul A.M.Orusbıy H.M. Karaçay-Malkar Tilni Qrammatikası, Çerkessk, 1970.

Məmmədov N. Azərbaycan dilçiliyinin nəzəri əsasları. Bakı, 1971.

Ширалиев М.Ш., Севортьян Э.В.Грамматика азербайджанского языка. Баку, 1971.

Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 1972.

Баскаков Н. А.Грамматика ногайского языка. Черкесск, 1973.

Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. (Morfolojiya). Bakı, 1973.

Axundov A. Müasir Azərbaycan dilinin fonemler sistemi. Bakı, 1973.

Şirəliyev M.A, Budaqova Z.İ. Müasir Azərbaycan dili, I C. Bakı, 1978.

Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 1982.

Axundov A. Azərbaycan dilinin fonetikasi. Bakı, 1984.

Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1985.

Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası. Bakı,1990.

Veysəlli F. Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993 (Türkçesi:

Mehman Musaoğlu. Azerbaycan Türkçesi Fonetiği, Ankara, 2008).

Kafkaslar: Sözlük Çalışmaları

Баскаков Н.А.Ногайско-русский словарь. Москва, 1963.

Orucov Ə. Azərbaycan dili izahlı lüğətinin nəzəri əsasları. Bakı, 1965.

Orucov Ə. Azərbaycanca-rusca frazeologiya lüğəti. Bakı, 1976.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. I-IVc. Bakı, 1966-1987.

H.Həsənov. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 1988.

D.Şihmurzayev. Nogay Tiliniñ Frazeologiyalıq Sözlüğü, Çerkessk 1991.

Həsənov H. Azərbaycan lüğətçiliyinin nəzəri əsasları. Bakı, 1994.

TÜRKİYE'DEKİ ÇALIŞMALAR

Sibirya: Gramerler ve Ağız Çalışmaları

Fatih Kirişçiöğlü, Saha (Yakut) Türkçesi Grameri, Ankara, 1994.

R.R.Arat, Güney Sibirya Türkçesi Metinleri (haz. O.F.Sertkaya), Ankara, 1994.

Eyüp Bacanlı, Kılınış Kategorisi ve Altaycada Kılınış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller, Ankara, 2014.

Ali Ilgın, Tarihi – Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi, Ankara, 2015.

Figen Güner Dilek, Güney Sibirya Altay Türkçesi Ağızları, Ankara, 2015.

Sibirya: Sözlükler

Şükrü Halûk Akalın – N.N.Kurpeşko, Şor Sözlüğü, Ankara, 1995.

Emine Gürsoy Naskali – Muvaffak Duranlı, Altayca-Türkçe Sözlük (Baskakov – Toşçakova'nın sözlüğüne dayanan, ondan genişletilmiş bir çalışma), Ankara 1999.

Şükrü Halûk Akalın – C.Turgunbayev, Teleüt Ağız Sözlüğü, Ankara, 2000.

Ekrem Ankoğlu – Klara Kuular, Tuva Türkçesi Sözlüğü, Ankara, 2003.

Ekrem Ankoğlu, Örnekle Hakasça – Türkçe Sözlük, Ankara, 2005.

Emine Gürsoy Naskali – Viktor Butanayev – Almagül İsina – Erdal Şahin – Laisan Şahin – Aylin Koç, Hakasça – Türkçe Sözlük, Ankara, 2007.

Sibirya: Folklor, Tarih vb.

Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1945.

Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1987.

Yuriy Vasilyev – Fatih Kirişçiöğlü – Gülsüm Killi, Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri, Ankara, 1996.

Fatma Özkan, Altın Arığ Destanı, Ankara, 1997.

İbrahim Dilek, Altay Destanları 1, Ankara, 2002.

Ufuk Tavkul, Karaçay-Malkar Destanları, Ankara, 2004.

Metin Ergun – Mehmet Aça, Tıva Kahramanlık Destanları 1-2, Ankara, 2004-2005.

Metin Ergun, Şor Kahramanlık Destanları, Ankara, 2006.

Timur B. Davletov, Huban Arığ – Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı, Ankara, 2006.

Fatih Kirişçiöğlü, Saha Türklerinin Atasözleri, Ankara, 2007.

İbrahim Dilek, Altay Masalları, Ankara, 2007.

İbrahim Dilek, Altay Destanları 2, 3, Ankara, 2007.

Ekrem Ankoğlu – Buyan Borbaanay, Tuva Destanları, Ankara, 2007.

Ekrem Ankoğlu, Hakas Destanları 1, Ankara, 2007.

Erdal Şahin, Hakas Destanı Altın Çüs, İstanbul, 2007.

Han Orba, Hakan Aktaş, Hakas Destanları 3, Ankara 2011.

Metin Ergun, Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotox, Ankara, 2013.
Gülsüm Killi Yılmaz, Hakas Destanları 4 Altın Taycı, Ankara, 2013.

Kafkaslar: Gramer ve Ağız Çalışmaları

Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, İstanbul, 1971.
Selâhattin Olcay – Ahmet B. Ercilasun – Ensar Aslan, Arpaçay Köylerinden Derlemeler, Ankara, 1976.
Ahmet Bican Ercilasun, Kars İli Ağızları – Ses Bilgisi, Ankara, 1983.
Tuncer Gülensoy, Ebülfez Kuluyev Amanoğlu – Paki Küçüker, Nahçıvan Ağızı, Ankara, 2009.
Dilek Ergönenç Akbaba, Nogay Türkçesi Grameri, Ankara, 2009.
Dilek Ergönenç Akbaba, Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fiilleri, Ankara, 2011.

Kafkaslar: Sözlükler

Hayati Develi, Azeri Türkçesi Lügati, Erzurum, 1992.
Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II, Ankara, 1994.
Yaşar Akdoğan, Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük, İstanbul, 1999.
Ufuk Tavkul, Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, Ankara, 2000.
Tülay Çulha, Karaçaycanın Kısa Söz Varlığı, Ankara, 2006.
Çetin Pekacar, Kumuk Türkçesi Sözlüğü, Ankara, 2011.

Kafkaslar: Folklor, Edebiyat, Tarih vb.*

Mehmet Emin Resulzade, Kafkasya Türkleri, 1928.
Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Kültür Gelenekleri, Ankara, 1949.
Abdülvahap Yurtsever, Mirza Fethali Ahundzade'nin Hayatı ve Eserleri, Ankara, 1950.
Mehmet Emin Resulzade, Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı, Ankara, 1950.
Abdülvahap Yurtsever, Azerbaycan Dram edebiyatı, Ankara, 1951.
Abdülvahap Yurtsever, Sabir'in Azerbaycan Edebiyatındaki Yeri, Ankara, 1951.
Mehmet Emin Resulzade, Çağdaş Azerbaycan Tarihi, Ankara, 1951.
Abdülvahap Yurtsevreci, Azerbaycan Şairlerinden Vakıf ve Vedadî'nin Yaratıcılığı, Ankara, 1952.
Ahmet Caferoğlu, Azerbaycan Dil ve Edebiyatının Dönüm Noktaları, Ankara, 1953.
Mecit Doğru, Mirza Elekber Sabir – Hophopname, Ankara, 1975.
Yavuz Akpınar, Nabi Hazri – Seçilmiş Şiirler, İstanbul, 1976.

* Azerbaycan edebiyatından pek çok roman Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bunların bir kısmı Türk Lehçeleri Grameri'ne Ahmet B. Ercilasun tarafından yazılan giriş bölümünde görülebilir.

- Semih Tezcan (haz.), *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, Ankara, 1978.
- Yavuz Akpınar, *Bahtiyar Vahabzade – Şiirler*, İstanbul, 1979.
- Dursun Yıldırım, *Sehend – Sazımın Sözü*, Ankara, 1980.
- Ahmet Karaca, *Azerbaycan'ın Yakın Tarihine Kısa Bir Bakış*, Ankara, 1982.
- Saim Sakaoğlu, Ali B. Alptekin, Esmâ Şimşek, *Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri I-II (Ehliman Ahundov, Tehmasib Ferzeliyev, İsmail Abbasov'un eserinin Türkiye neşri)*, İstanbul, 1985, 1986.
- Nizamettin Onk – İslam Eleskerzade, *Göççeli Âşık Elesker*, Ankara, 1987.
- Yavuz Akpınar, *Mirza Fethali Ahundzade – Komediler (Temsilât)*, İzmir, 1988.
- Yusuf Gedikli, *Şehriyar ve Bütün Türkçe Şiirleri*, İstanbul, 1990.
- Zeynelâbidin Makas, *Azerbaycan Tiyatro Eserleri Antolojisi*, Ankara, 1990.
- Zeynelâbidin Makas, *Azerbaycan Çağdaş Hikâye Antolojisi*, Ankara, 1991.
- Mirza Bala Mehmetzade, *Millî Azerbaycan Hareketi*, Ankara, 1991.
- Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Esmâ Şimşek, *Azerbaycan Tapmacaları / Bilmeceleleri*, Elazığ, 1992.
- Ufuk Tavkul, *Kafkasya dağlılarında hayat ve kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde sosyo-ekonomik yapı ve değişme üzerine bir inceleme*, İstanbul, 1993.
- Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1994.
- Halimat Bayramuk, *İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç* (aktaran: Yılmaz Nevruz), İstanbul, 1995.
- Ali Haydar Bayat, “Hüseyinzade Ali Bey”, Ankara, 1998.
- Zeynelâbidin Makas, *Çağdaş Azerbaycan Âşık Şiiri Biçimleri*, 2000.
- Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Esmâ Şimşek, *Azerbaycan Âşıkları ve Halk Şairleri Antolojisi I (16-18. Yüzyıl)*, Ankara, 2000.
- Ufuk Tavkul, *Karaçay – Malkar Atasözleri*, Ankara, 2001.
- Dursun Yıldırım, *Şehriyar – Haydar Baba'ya Selam*, Ankara, 2002.
- Dursun Yıldırım, *Sehend – Dedem Gorgud'un Dilinden Sazımın Sözü I-II*, Ankara, 2002.
- Dursun Yıldırım, *Sehend – Dedem Gorgud'un Dilinden Gardaş Andı I-II*, Ankara, 2002.
- Ufuk Tavkul, *Karaçay – Malkar Destanları*, Ankara, 2004.
- Adilhan Adiloğlu, *Sovyet Döneminde Karaçay – Malkar Edebiyatı*, 2005.
- Adilhan Adiloğlu, *Karaçay – Malkar Türkleri*, 2005.
- Çetin Pekacar, *Kumuk Türklerinin Atasözleri*, Ankara, 2006.
- Rıdvan Öztürk – Osman Uyanık, *Kumuk Atasözleri ve Deyimleri*, Konya, 2006.
- Osman Uyanık – Erol Öztürk, *Kumuk Şairi Şeyit Hanum Alişeva'dan Seçme Şiirler*, 2006.
- Ufuk Tavkul, *Nartlar – Karaçay – Malkar Mitolojisinin Destan Kahramanları*, Ankara, 2011.
- İsmail Doğan – Nesrin Güllüdağ, *Nogay Destanları*, Ankara, 2014.

Ахмет Биджан Эрджиласун

Тюркологические исследования в Сибири и на Кавказе

Резюме

В статье рассматриваются тюркологические исследования, проводившиеся в Сибири и на Кавказе. Тюркологические исследования, проводившиеся за рубежом, охватывают три периода. Первый период – XIX - первая треть XX вв., второй период – 1940-1990 гг., третий период начинается с 1990 г. и охватывает последние годы. Тюркологические исследования включая в себя и исследования проводившиеся в пределах Турции делятся на два этапа - до 1990 г. и после. В данной статье автор пытается дать картину тюркологических исследований на названном ареале.

Ключевые слова: *Тюркология, Кавказ, Сибирь, Турция, тюркологические исследования.*

Ahmed Bijan Erjilasun

Turkological Researches in Siberia and in the Caucasus

Abstract

The article is about the turkological researches conducted in Siberia and in the Caucasus. The foreign research of Turkology is divided into three periods: the first period covers the XIX century and the first thirty years of the XX century, the second period covers the years between 1940 – 1990, and the third period covers the year of 1990 and later. It is divided into two periods including the prior and later periods of the activities in Turkey. The author tries to give information about the above-mentioned problems in the article.

Key words: *Turkology, the Caucasus, Siberia, Turkey, turkological researches.*
